

УДК (47).084.9“1960/1989”

А. В. Стрільчук

КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ ЗАХОДУ У РАДЯНСЬКИХ ЖІНОЧИХ ЖУРНАЛАХ (1960–1980-ті рр.)

У статті аналізуються основні радянські періодичні видання для жінок та досліджується процес формування на їхніх сторінках образу західного світу у роки “холодної війни”. На прикладі журналів “Робітниця” та “Радянська жінка” розглядається “антизахідний” зміст публікацій, що стосувалися жіночих проблем. Встановлено, що головними сюжетами радянської пропаганди у жіночих журналах 1960-х–1980-х рр. були: критика капіталізму, акцентування уваги на нещасливому та нерівноправному житті жінок на Заході, наголошення на здобутках керівництва СРСР у сфері гендерної політики.

Ключові слова: холодна війна, радянське суспільство, жіночий рух, цензура, пропаганда, жіночі журнали.

Період існування радянської держави є достатньо складним та суперечливим. Лише після розпаду СРСР дослідники отримали широкі можливості для неупередженого дослідження різних аспектів з його політичної та соціальної історії. Безперечно, чимало зроблено у сфері вивчення різноманітних сюжетів з історії радянської пропаганди 1920 – 1930-х років, воєнної доби, проте до періоду 1960 – 1980-х років історики звертаються значно рідше. Це можна пояснити тим, що для багатьох людей період “застою” ще видається очевидним, бо є частиною власного життєвого досвіду. З огляду на це цілком логічним є прагнення звернутися до більш глибокого вивчення пізньорадянської історії.

Безпосередньо темі “антизахідної” пропаганди на контрпропаганди в СРСР сучасна вітчизняна історіографія приділяє незначну увагу. Переважно, досліджується проблема ставлення СРСР до Заходу на початковому етапі “холодної війни”, процес формування міфологізованого образу США у 1945-1953 рр. тощо. Окремі аспекти проблеми тією чи іншою мірою зачіпаються у працях, присвячених історії “холодної війни” та вивченню пропаганди КПРС та радянської держави у цілому. Варто звернути увагу, зокрема, на роботи Д. Ріхтера, Л. Гудкова, Л. Сіліної, Н. Немкіної [1-4]. Проблема ж формування образу Заходу (не обмежуючись США) у засобах масової інформації в СРСР 1960-1980-х рр. досі залишається маловивченою. Існують невеликі розвідки, що стосуються окремих аспектів теми (наприклад, дослідження В. Смеюхи [5], Л. Лельчука [6], Н. Білошапки [7], Ю. Каганова [8]), проте досі існує потреба у більш акцентованому вивченні радянських ЗМІ.

Відтак, метою даної статті є аналіз змісту основних радянських жіночих журналів у контексті ідейно-політичної боротьби із капіталістичним світом. Вважаємо, що вивчення даної проблеми на матеріалах журналів для жінок надасть більш глибоку та повну картину історичної дійсності 1960-1980-х рр.

Безсумнівно, основним “каналом” інформації, завдяки якому населення Радянського Союзу мало змогу дізнатися про життя за кордоном, були засоби масової інформації: преса, радіо, телебачення. Проте ЗМІ у СРСР знаходилися під жорстким контролем комуністичної партії та були пристосовані для відображення офіційної радянської ідеології, що накладало свій відбиток на характер подання матеріалів про зарубіжні країни.

Протягом другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. у СРСР було прийнято низку постанов, які мали посилити контроль влади у сфері культури. У тому числі, у цих актах ставилось і завдання активної протидії впливам Заходу [9, с. 37]. Зокрема, 7 січня 1969 р. вийшла таємна постанова ЦК КПРС “Про підвищення відповідальності керівників органів друку, радіо та телебачення, кінематографії, закладів культури та мистецтва за ідейно-політичним рівнем матеріалів, що публікуються, та репертуару”, у якій зазначалося, що “в умовах ідеологічної боротьби між капіталізмом та соціалізмом особливого значення набуває здатність працівників друку, діячів літератури та мистецтва більш гостро з класових партійних позицій виступати проти будь-яких проявів буржуазної ідеології, активно та вміло пропагувати комуністичні ідеали, переваги соціалізму, радянський спосіб життя, глибоко аналізувати та викривати різного роду дрібнобуржуазні та ревізіоністські течії” [10].

В умовах “холодної війни”, складовою частиною якої була ідеологічна боротьба між соціалістичним СРСР та капіталістичним Заходом, саме преса стала чи не найважливішою зброєю. Як відзначає дослідниця Л. Немкіна, “із самого початку пролетарської революції засоби масової комунікації розумілися як інструмент влади, а не як окрема “четверта влада”, тому використовувалися вищим керівництвом із метою пропаганди радянського способу життя та закріплення цінностей соціалістичного суспільства [11]. Як правило, якщо у радянській пресі і приводились іноземні думки, то виключно ті, що були солідарні з політикою керівництва СРСР.

Як одне зі знарядь ідеологічного протистояння між СРСР та західними країнами (насамперед, США) радянською владою використовувалось у тому числі і “жіноче питання”. Потрібно зауважити, що у центральних суспільно-політичних газетах тема становища жінок на Заході не була пріоритетною. Наприклад, у газеті “Известия” у 1960-х – 1970-х рр. основний масив матеріалів у контексті антиамериканської пропаганди було присвячено критиці війни у В’єтнамі, проблемам бідності та масового безробіття у капіталістичному світі, виступам населення проти агресивної зовнішньої політики США. Натомість у провідних жіночих журналах Радянського Союзу протягом зазначеного періоду було надруковано чимало статей, присвячених проблемам та боротьбі жіноцтва у зарубіжних країнах.

Найбільш популярним та масовим жіночим виданням у СРСР була "Робітниця". Так, тираж журналу у 1961 р. складав 2,5 млн. екземплярів, у 1971 р. – більш ніж 11 млн., у 1981 р. – вже більш ніж 13 мільйонів примірників [12, с. 57]. Журнал "Радянська жінка", створений у 1945 р. за підтримки Антифашистського комітету радянських жінок та Всесоюзної центральної ради профспілок, також є цінним джерелом для вивчення поглядів радянської влади на гендерні проблеми, оскільки він був офіційним періодичним виданням Комітету радянських жінок. Основним завданням журналу визначалося формування ідеології трудящих жінок СРСР та пропаганда їхнього способу життя серед іноземних читачок [13, с. 56].

У статтях, які тією чи іншою мірою відображали життя на Заході, яскраво простежується кілька типових тенденцій стосовно подання інформації з даної проблематики: акцентування уваги на нещасливому житті жінок у капіталістичних країнах та їхньому безправ'ї – і, на противагу цьому, наголошення на здобутках керівництва СРСР у сфері гендерної політики, забезпеченні рівноправ'я чоловіків та жінок. Привертають до себе увагу промовисті назви: "Ні прав, ні надії", "У рівних можливостях відмовлено", "Права та свободи по-американськи", "Рівність... в окопах" та інші [14; 15; 16; 17]. Радянська влада намагалася відволікти жінок від їхніх власних проблем, тому у численних публікаціях підкреслювались проблеми, із якими доводиться стикатися жінкам у так званому "суспільстві безправності" [18, с.11]. Насамперед, це дискримінація на ринку праці та у здобутті вищої освіти: "рівне із чоловіком право на освіту, на здобуття будь-якої професії, на працю, на рівну оплату праці – досі залишається лише мрією для мільйонів твоїх однолітків у капіталістичному світі", - зазначалось у журналі "Робітниця" у 1975 р. – "Ці проблеми не національні, їхнє коріння – у соціальному устрої держави, тому у рівній мірі знайомі вони молодим англійкам, німкам з ФРН, італійкам" [19, с. 17].

Торкаючись проблеми жіночого рівноправ'я у США, журналісти відзначали, що дискримінація там "освячена законодавством" [20, с. 11], оскільки і досі американська влада не прийняла довгоочікувану поправку про рівні права. Одним із прикладів, що ілюструє дану позицію, може слугувати, наприклад, стаття В. Некрасова, де автор зазначає: "Більш ніж половину населення Сполучених Штатів та не менше 40% усієї робочої сили складають жінки. Проте ані у конституції країни, ані у жодних інших її законах не передбачено рівність у правах жінок та чоловіків. Більш ніж півстоліття триває у США боротьба за утвердження законопроекту, який би усунув цю несправедливість. Шість років тому у конгресі була прийнята, зрештою, поправка до конституції, що проголошувала рівність статей. Але вона досі залишається незатвердженою через саботаж її законодавчими зборами низки штатів. Утім, дивуватися тут немає чому. Достатньо згадати, що заробітна плата жінок в Америці у середньому на 43 %, тобто майже у два рази нижча, ніж у чоловіків, досі не існує оплачуваної відпустки після пологів" [21, с. 11]. Наведений приклад – це лише одна із багатьох типових публікацій, присвячених становищу жінки на Заході.

Радянська ідеологія переконувала, що "капіталізм, який почав широко використовувати жіночу працю, закабалив жінку двічі – на виробництві та вдома. Жінкам не були надані навіть ті права, якими користувалися робітники-чоловіки. У політичному та юридичному відношенні жінки залишалися безправними". Відповідно до цього жіночий рух у західному світі розглядався ними, насамперед, як боротьба "за розвиток та визнання її [жінки] як особистості. Цей рух розпочався із протесту проти суспільства та родини, які закріпили її безправ'я" [22, с. 107].

Одночасно із критикою "світу капіталу" у проаналізованих статтях робиться наголос на тому, що, на відміну від західних, радянські жінки мають можливість повною мірою користуватися своїми правами у будь-якій суспільно-політичній сфері. Наприклад, у 1965 р. у "Радянській жінці" писали: "У нашій країні на сто працівників приходить 46 жінок, в освіті та культурі – 62, в охороні здоров'я – 86. Із кожних трьох радянських інженерів – одна жінка. У Франції – одна з п'ятдесяти, у США – одна зі ста. У Верховній Раді СРСР 390 жінок-депутатів [...], у місцевих Радах – більш ніж 800 тисяч. Нам відомо, що у конгресі США 17 жінок, у парламенті Англії – 30, Японії – 23, Аргентини – 4" [23, с. 18].

Помітним явищем суспільно-політичного життя у західних країнах другої половини ХХ століття стало активне розгортання там "другої хвилі" фемінізму. Не оминули це явище своєю увагою радянські журналісти. Однак потрібно зазначити, що ставлення радянської влади до поширення феміністського руху на Заході було двоїм. З одного боку, влада розглядала рух феміністок, який займався виключно правами жінок, як потенційно небезпечний різновид "буржуазної ідеології", тому піддавала його нещадній критиці. Така позиція влади яскраво відображена, зокрема, у статті Н. Дарчієвої, яка вийшла у журналі "Науковий комунізм" у 1975 р.: "Буржуазно-ліберальний рух за права жінок, відомий під назвою "фемінізм", виявився безсилим відстояти права жінок. Він був заздалегідь приречений на невдачу, оскільки ігнорував соціальні коріння пригнічення жінки. Крім того, цей рух ставив перед собою нездійсненне завдання – зрівняння жінок у правах із чоловіками, не ліквідуючи капіталізм" [24, с. 106].

Власне, протистояння між ліберальним жіночим рухом та марксизмом тривало ще з середини ХІХ ст., коли у західному світі почала розгортатися "перша хвиля" фемінізму. К. Маркс та Ф. Енгельс зазначали, що становище жінок – тобто, найманих працівників, які є частиною пролетаріату – є становищем класовим. Відповідно, позбавлення пролетаріату від будь-яких форм експлуатації та пригнічення призведе і до звільнення жінок від соціальної нерівності. Відносно фемінізму у СРСР та США розходилися погляди на ключове питання – причини нерівності. Згідно ідеології марксизму, її коріння криються у соціально-економічній експлуатації (як чоловіків, так і жінок). Відповідно, радянська влада не бачила доцільності у виокремленні жіночої боротьби за рівноправ'я, вважаючи, що треба відстоювати інтереси усього робочого класу в цілому. Натомість "буржуазна ідеологія" західного фемінізму вбачала причини гендерної нерівності, насамперед, у патріархальному устрої суспільства, яке необхідно "перебудувати" на інших засадах задля досягнення рівності статей. Керівництво СРСР, у свою чергу, вважало, що "буржуазна пропаганда [...]

зміщує акценти у поясненні причин дискримінації – намагається приглушити справжні та виставити на передній план третейорядні або ж просто надумані” [25, с. 11].

У працях радянського періоду, присвячених “жіночому питанню”, підкреслювалося, що на Заході боротьба за соціальне та правове “звільнення” жінок ведеться протягом сотень років, однак різноманітні теорії емансипації “не могли вирішити найскладнішу соціальну проблему, оскільки через свій класовий світогляд не розуміли справжніх причин нерівності жінок у суспільстві. Вони не пов’язували звільнення жінки зі звільненням усього людства від експлуатації. Ідеологи експлуататорських класів у своїх інтересах постійно ускладнювали та заплутували цю проблему” [26, с. 105]. Відповідно, на сторінках жіночих журналів також з’явилися публікації, у яких критикувався західний фемінізм.

З іншого боку, преса іноді цитувала деяких видатних ліберальних феміністок (наприклад, Г. Стейнем, Б. Фрідан), якщо вони засуджували ставату дискримінацію у США чи хвалили досягнення СРСР [27]. Так, наприклад, у 1968 р. у журналі “Робітниця” вийшла стаття журналіста-міжнародника, члену Комітету радянських жінок Любові Відясової “Сумний, сумний, сумний світ”, що була присвячена розгляду ключової праці Бетті Фрідан “Таємниця жіночності”, яку авторка називає “справжнім звинувачувальним актом проти американської буржуазії та тих, хто їй служить” [28, с. 14].

Л. Відясова змалювала яскраві картини важкого життя американських жінок, підкріплюючи свої слова цитатами із книги американської феміністки: “Б. Фрідан ретельно прослідкувала весь хід операції, за допомогою якої жінок перетворюють на вузьколобих обивательок: з кінця 1940-х рр. американська преса наполегливо втлумачує ідею про те, що головне призначення жінок – зовсім не у тому, щоб бути вчителями, поетесами, фізиками, адвокатами, тобто, займатися будь-якою суспільно-корисною працею. Їх переконували – ваше життєве завдання полягає у тому, щоб досягти досконалості у ролі дружини та матері” [29, с. 15]. Авторка статті підкреслила, що американки перебувають у своєрідному “хатньому рабстві”, оскільки під впливом такої пропаганди жінка “як і в давні часи, самостійно обшиває родину, розмальовує шпалери, пере, пече хліб. Багато хто з них виходить із дому тільки для того, щоб зробити покупки чи сходити у гості, пограти в карти. Духовний світ їх вкрай бідний та вузький”. Підсумовуючи, Л. Відясова наводить невтішний підсумок: “жінок Америки прирікають на повільну загибель розуму та душі, подібно до того, як нацисти прирікали на загибель в’язнів концентраційних таборів” [30, с. 16]. Показово, що сама робота Б. Фрідан “Таємниця жіночності” російською мовою була опублікована тільки після розпаду СРСР, у 1994 р.

Підкреслимо, що публікації у радянських журналах стосувалися, головним чином, участі жінок Заходу у боротьбі за мир та роззброєння. Зокрема, радянським жінкам повідомляли, що “на чолі сучасного демократичного жіночого руху стоїть Міжнародна Демократична Федерація Жінок, одна із наймасовіших сучасних громадських організацій”, головними напрямками діяльності якої є боротьба “за збереження миру та національну незалежність народів, за роззброєння, за мирне співіснування країн із різними соціальними системами, за досягнення повної рівності жінок у родині та суспільстві, за щастя дітей” [30, с. 4-5]. Комітет радянських жінок входив до складу МДФЖ та брав участь у її діяльності, тож на сторінках жіночих журналів була відображена інформація про здобутки даної організації. У деяких статтях у журналах “Робітниця” та “Радянська жінка” містилися розповіді про окремих жінок – активних учасниць міжнародного жіночого руху та прихильниць комуністичної ідеології (таких як Анжела Девіс, Ежені Коттон, Франсуаза Лафітт та ін.).

Таким чином, працюючи із радянською пресою, потрібно враховувати, що вона знаходилась під жорстким контролем влади та відображала, насамперед, схвалену вищим керівництвом інформацію. Чимало фактів життя замовчувалося, відображення деяких подій несло політичне та ідеологічне забарвлення. У досліджуваній нами період зі сторінок радянської преси не зникали такі сюжети, як: масове безробіття на Заході, бідність та злидні, дискримінація окремих категорій населення (насамперед, жінок та афроамериканців) тощо. Журналісти доводили, що капіталістичний світ перебуває у глибокій кризі та малювали яскраві картини життя у “суспільстві безправ’я”. Усе це характерно і для висвітлення проблеми жіночої рівності. Під впливом офіційної пропаганди на сторінках радянської періодики був створений образ західних жінок як абсолютно безправних та нещасливих осіб. Натомість усіляко підкреслювалися заслуги соціалізму, який надав радянським жінкам необмежені можливості для самореалізації.

Джерела та література

1. Рихтер Д. Гендерная идеология и “холодная война” / Д. Рихтер // Общественные науки и современность. – 1999. – №1. – С. 184–191.
2. Гудков Л. Идеологема врага. “Враги” как массовый синдром и механизм социокультурной интеграции // Образ врага / сост. Л. Гудков; ред. Н. Конрадова. – М.: ОГИ, 2005. – С. 7 – 79.
3. Силина Л. В. Внешнеполитическая пропаганда в СССР в 1945–1985 гг. (по материалам отдела пропаганды и агитации ЦК ВКП(б)–КПСС) / Л. В. Силина. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 207 с.
4. Немкина Л. Н. Советская пропаганда периода “холодной войны”: методология и эффективная технология / Л. Н. Немкина [Електрон. ресурс]. Режим доступу: http://psujourn.narod.ru/vestnik/vyp_3/ne_cold.html
5. Смеюха В. В. Женские журналы в СССР в 1945 – 1991 гг.: типология, проблематика, образная трансформация / В. В. Смеюха // Женщина в российском обществе. – 2012. – №1. – С. 55–67.
6. Лельчук В. С. Менталитет советского общества и “холодная война” (к постановке проблемы) / В. С. Лельчук, Е. И. Пивовар // Отечественная история. – 1993. – №6. – С. 63 – 78.
7. Белошапка Н. В. Культурное сотрудничество СССР с западными странами в контексте идеологического противостояния / Н. В. Белошапка // Вестник Удмуртского университета. – 2011. – №3. – С. 35–44.
8. Каганов Ю. О. “Ворожьи голоса”: идеологичне протистояння на радіохвилях у радянській Україні (друга половина XX століття) / Ю. О. Каганов // Наукові праці історичного факультету ЗНУ. – 2013. – Вип. XXXV. – С. 193-201.
9. Белошапка Н. В. Культурное сотрудничество СССР с западными странами в контексте идеологического противостояния / Н. В. Белошапка // Вестник Удмуртского университета. – 2011. – №3. – С. 35–44.

10. Постановление секретариата ЦК КПСС "О повышении ответственности руководителей органов печати, радио, телевидения, кинематографии, учреждений культуры и искусства за идейно-политический уровень публикуемых материалов и репертуара" от 7. 01. 1969 г. // История советской политической цензуры. Документы и комментарии. – М., 1997 [Электрон. ресурс]. Режим доступа: <http://opentextnn.ru/censorship/russia/sov/law/tsk/1964/?id=4901&txt=1>
11. Немкина Л. Н. Советская пропаганда периода "холодной войны": методология и эффективная технология / Л. Н. Немкина [Электрон. ресурс]. Режим доступа: http://psujourn.narod.ru/vestnik/vyp_3/ne_cold.html
12. Смеюха В. В. Женские журналы в СССР в 1945 – 1991 гг.: типология, проблематика, образная трансформация / В. В. Смеюха // Женщина в российском обществе. – 2012. – №1. – С. 55–67.
13. Смеюха В. В. Женские журналы в СССР в 1945 – 1991 гг.: типология, проблематика, образная трансформация / В. В. Смеюха // Женщина в российском обществе. – 2012. – №1. – С. 55–67.
14. Сапрыков В. Ни прав, ни надежды / В. Сапрыков // Работница. – 1979. – № 3. – С. 14–15.
15. Москвина М. В равных возможностях отказано / М. Москвина // Работница. – 1979. – №8. – С. 17–18.
16. Некрасов В. Права и свободы по-американски / В. Некрасов // Работница. – 1979. – №2. – С. 10–11.
17. Гапочка И. Равноправие... в окопах / И. Гапочка // Работница. – 1984. – №10. – С. 22–23.
18. Некрасов В. Права и свободы по-американски / В. Некрасов // Работница. – 1979. – №2. – С. 10–11.
19. Вишневская С. Краски белой стены / С. Вишневская // Работница. – 1975. – №9. – С. 17–19.
20. Емельянов Т. Перед законом равны, но... / Т. Емельянов // Работница. – 1980. – №11. – С. 11–13.
21. Некрасов В. Права и свободы по-американски / В. Некрасов // Работница. – 1979. – №2. – С. 10–11.
22. Дарчиева Н. К. Критика некоторых буржуазных фальсификаций положения женщины в СССР / Н. К. Дарчиева // Научный коммунизм. – 1975. – №6. – С. 105–111.
23. Попова Н. Половина человечества / Н. Попова // Советская женщина. – 1965. – №10. – С. 4–5.
24. Дарчиева Н. К. Критика некоторых буржуазных фальсификаций положения женщины в СССР / Н. К. Дарчиева // Научный коммунизм. – 1975. – №6. – С. 105–111.
25. Емельянов Т. Перед законом равны, но... / Т. Емельянов // Работница. – 1980. – №11. – С. 11–13.
26. Дарчиева Н. К. Критика некоторых буржуазных фальсификаций положения женщины в СССР / Н. К. Дарчиева // Научный коммунизм. – 1975. – №6. – С. 105–111.
27. Рихтер Д. Гендерная идеология и "холодная война" / Д. Рихтер // Общественные науки и современность. – 1999. – №1. – С. 184–191.
28. Видясова Л. Тоскливый, тоскливый, тоскливый мир: Американская журналистка Бетти Фридан о положении женщин в США / Л. Видясова // Работница. – 1968. – №8. – С. 14–16.
29. Видясова Л. Тоскливый, тоскливый, тоскливый мир: Американская журналистка Бетти Фридан о положении женщин в США / Л. Видясова // Работница. – 1968. – №8. – С. 14–16.
30. Попова Н. Половина человечества / Н. Попова // Советская женщина. – 1965. – №10. – С. 4–5.

Strilchuk A. V. Formation of the image of the West in the Soviet women's magazines (1960-1980-ies)

The article is devoted the analysis of the main Soviet periodicals for women. The process of forming of the image of the West in the Soviet women's magazines in the "cold war" period is explored. The anti-Western content, which concerned women's problem, is discussed. It is determined that the main subjects of the soviet propaganda in the women's magazines of the 1960s – 1980s were: critique of capitalism, focus on the miserable life of women in the West, the emphasis on the achievements of the USSR leadership in the field of gender policy.

Key words: cold war, soviet society, women's movement, censorship, propaganda, women's magazines.

Стрильчук А. В. Конструирование образа Запада в советских женских журналах (1960-1980-е гг.)

В статье анализируются основные советские периодические издания для женщин и исследуется процесс формирования на их страницах образа Запада в годы "холодной войны". На примере журналов "Работница" и "Советская женщина" рассматривается "антизападное" содержание публикаций, которые касаются женских проблем. Установлено, что главными сюжетами советской пропаганды в женских журналах 1960-х-1980-х гг. были: критика капитализма, акцентирование внимания на несчастливой и неравноправной жизни женщин на Западе, акцент на достижениях руководства СССР в сфере гендерной политики.

Ключевые слова: холодная война, советское общество, женское движение, цензура, пропаганда, женские журналы.